

УДК 111.852+801.73+165.62+304

Едуард Гнатюк

ПРОБЛЕМА ЧИТАННЯ В СТРУКТУРІ ТЕКСТУАЛЬНОГО ДОСВІДУ

Розглянуто проблему читання в структурі текстуального досвіду. Зосереджується увага на досвіді читання як особливому типі сприйняття. Досліджується вплив феномену читання на становлення і трансформацію свідомості читача. Аналізуються роль і зміст феномену читання як чинника конституювання життєвого світу особистості.

Ключові слова: читання, текст, досвід, мова, текстуальний досвід, сприйняття, життєвий світ, діалог, інтерпретація, наративна ідентичність.

Gnatiuk E. The problem of reading in the structure of textual experience

The article considered the problem of reading in the structure of textual experience. Focuses on the experience of reading as a special type of perception. We study the influence of the phenomenon of reading on the formation and transformation of the reader's mind. Analyzes the role and meaning of the phenomenon of reading as a factor constituting the living world of the individual.

Key words: reading, text, experience, language, textual experience, perception, lifeworld, dialogue, interpretation, narrative identity.

Гнатюк Э. Проблема чтения в структуре текстуального опыта

Рассмотрено проблему чтения в структуре текстуального опыта. Сосредоточено внимание на опыте как особом типе восприятия. Исследуется воздействие феномена чтения на становление и трансформацию сознания читателя. Анализируется роль и содержание феномена чтения как фактора конститирования жизненного мира личности.

Ключевые слова: чтение, текст, опыт, язык, текстуальный опыт, восприятие, жизненный мир, интерпретация, нарративная идентичность.

Зважаючи на закріпленій філософською герменевтикою онтологічний статус проблеми розуміння, читання і як процес, і як культурний феномен може позиціонуватися елементом досвіду, крізь який вдається висвітлити структуру і зміст культури, сферу духовного буття. У наукових дослідженнях, читання переважно розглядається як предмет вивчення психології, літературознавства та соціології, акценти, при цьому, зосереджено на окремих аспектах свідомості суб'єкта або в площині соціокультурної ролі читання. Проблема читання вбачається значущим елементом у структурі філософського дискурсу. У цьому випадку потрібно розуміти феномен читання, одночасно, і предметом філософської рефлексії, і компонентом, що забезпечує функціонування самої філософії.

Потрібно зазначити, що проблема читання може спиратися на теоретичні засади філософів, що представляли різні напрями та школи, а зокрема, В. Дільтея, Е. Гуссерля, М. Гайдеггера, Г.-Г. Гадамера, П. Рікера, Р. Барта, М. Фуко, Ж. Дерріда, Дж. Остіна. Серед дослідників, які розглядали цю тему, варто назвати В. Ізера, А. Л. Богачова, В. В. Бібіхіна, І. Н. Інішева, В. І. Кебуладзе, Б. В. Маркова.

У рамках дослідження важливо підкреслити та прояснити роль читання як процесу, що визначає конституювання життєвого світу особистості та відіграє одну з провідних ролей у герменевтичній практиці. Саме читання, можна характеризувати однією з форм набуття та розвитку текстуального досвіду, поняттям яке повинно охоплювати і відображати всю сукупність екзистенційного та культурного досвіду. Поняття текстуального досвіду, варто розуміти як інтерсуб'єктивний феномен, що реалізується в процесі протиставлення та зближення об'єктивного й суб'єктивного буття, зустріч людини зі світом культури. Мислення, читання, естетичні враження, комунікативні процеси при взаємодії та включенні в сферу екзистенції зближуються і відкривають нові змісти за умови їх розгляду як феноменів текстуального досвіду. Тому вбачається потреба проаналізувати потенціал читання як феномен, що виступає умовою конституювання життєвого світу особистості.

Для філософії, читання, окрім теоретичного інтересу, мало конкретне практичне значення. Спосіб буття самої філософії тісно пов'язаний із читанням, – озвучене слово могло стати доступним для інших та передаватися нащадкам, перейти у вічність, – розкривши себе всім часовим епохам, лише зафіксувавшись письмово. Мислення, яке Платон назвав розмовою душі з самою собою, закріпившись у формі письма відкривається назустріч шукачам іс-

тини, яких відділяють від мислителя тисячоліття. Як відзначає сучасний дослідник А. Л. Богачов: «саме «ідеальність» письмового слова підносить мовне над рештою залишків минулого, бо в письмовому тексті свобода від автора, переписувача й адресата набуває справжнього значення» [1, с. 310]. Можливості, надані письмовою фіксацією мовлення, принципово значущі як для визначення шляху розвитку історії європейської метафізики та всієї людської цивілізації в широкому масштабі, так і відносно способу утворення і формування окремо взятої особистості.

Феномен читання початково включений у систему герменевтичної практики, оскільки самоочевидно, що будь-яка інтерпретаційна робота щодо тексту реалізується після його прочитання і продовжується в формі перепрочитування окремих місць, їх зіставлення з іншими. Діалектичний принцип герменевтичного кола полягає у порівнянні й взаємодоповненні частини і цілого, зрозумілого і незрозумілого, тобто прочитання визначених елементів тексту.

Варто зауважити, що й сама філософія, особливо в її сучасному стані, доволі часто осмислюється як діяльність, спрямована на коментування та нові інтерпретації текстів. Філософський твір стає авторським прочитанням текстів інших філософів, що вже здобули своє право на легітимність. З цього приводу В. І. Кебуладзе вказує, що: «філософія перетворюється на професійне читання, філософи – на професійних читачів» [6, с. 37].

Потрібно вказати на те, що один із фундаторів герменевтики Ф. Шлейермахер, розробляв свою теорію значною мірою саме як метод і процедуру правильного читання. Певним підтвердженням цього може слугувати й формулювання Ф. Шлейермахером завдання поставленого перед герменевтикою – «ототожнення з початковим читачем». У контексті дослідження важливий наголос на концептуальній близькості читання і розуміння.

Подорож рядками тексту розгортає шлях, яким слідувала думка, така мандрівка може характеризуватися в поетичній термінології пізнього М. Гайдеггера і як *вихід* – за межі означеної, проте незрозумілої фактичності людського буття, і як *повернення* – повернення, що дозволяє стати іншим, ніж був і з новими знаннями та досвідом звернутися до духовних джерел самого себе, наблизитися в розумінні смислу основоположних понять, якими зафіксована історія людського буття та його осмислення.

Звернувшись до аналізу читання, не можна оминати визначення М. Гайдеггера, який вказував на те, що «підхоплює та прово-

дить читання – збирання» [11, с. 415]. У цьому випадку, заслуговує на увагу те, що читання і як процес, і як соціокультурний феномен повинно здійснюватися у формі руху від частин до цілого. Кожний текстовий фрагмент (чи то віршовий рядок або ж обширний масив літератури) реалізується для читача, лише за умови його взаємодії з контекстом. Метафору «збирання», також потрібно розуміти у противазі постмодерній стратегії деконструкції та принципам симуляції традиції, дисемінації смислу – орієнтується на пошук істини, а не причини, які унеможливають його.

З огляду на порядкову першочерговість оптичного сприйняття в акті читання, актуалізується завдання кореляції візуального та звукового сприйняття. Оскільки, як зазначає Г.-Г. Гадамер: «дивитися – значить розчленяти» [2, с. 137], виникає необхідність групування зорових образів, виходячи з можливості їх вираження в звуковому регістрі.

Зважаючи на це, важливою характеристикою, яку подає М. Гайдеггер у вищезгаданій замітці «Що значить читати?», є співвіднесеність читання та голосу, явленого і сказаного, оптики і звуку. Важливо, що філософ досліджуючи мовний вимір буття, вказував, що греки сприймали мову як «дещо суще, що включає в свій смисл притаманне їм розуміння буття» [10, с. 144]. У зв'язку з цим, набуває особливого значення постулювання М. Гайдеггером зримості, оптичності сприйняття сущого.

Продовжуючи смислову аналогію М. Гайдеггера про «мову як домівку буття», можна зауважити, що фундаментом, дахом і стінами цього будинку, сприйнятими окремо у будь-якій довільній послідовності, стає письмо. Дім як цілісність (й кожен інший видимий об'єкт), ніколи не є предметом нашого чуттєвого сприйняття (М. Гайдеггер, М. Мерло-Понті), а стає помисленим лише із сукупності перспектив, у результаті інтенційного спрямування свідомості на предмет. Окремі частини дому (буття) вбачаються поставом (Gestell), який фундує його, поставляє на визначене місце в сущому. Так і стіни (суще) визначають, окреслюють межі оселі, надають їй зримої форми, схожим способом й «сказане зупиняється в написаному» [10, с. 144]. Таким же чином, писемно схоплена мова стає доступною нашому умогляду і закликає до наближення для узріння, яке дозволить потаємному пробудитись в почутому. Буття (мова) розкриває через суще (текст) безліч можливих перспектив, проте саме воно є більшим, ніж всі вони в сумі – наведене трактування цілком очевидно співвідноситься з постулатом Г.-Г. Гадамера «буття, яке може стати зрозумілим, це мова» [2, с. 548].

Після цієї спроби метафоричного опису структурного взаємозв'язку між мовою та письмом, який слідував у просторі координат заданих М. Гайдеггером, можна стверджувати певне прояснення онтологічного статусу проблеми письма. Надалі простежимо, у який спосіб ці умови формують підґрунтя для аналізу й пояснення ролі читання як форми текстуального досвіду та можливі наслідки для розуміння проблем сучасної естетики.

Потреба взаємозв'язку видимого і почутого досить важлива для розуміння способу конституювання життєвого світу особистості, розкриття шляхів осмислення та форм набуття досвіду, особливе місце серед якого, займає досвід текстуальний.

Аналізуючи значення типів сприйняття для естетичної сфери, Г.-Г. Гадамер акцентує увагу на догматичній абстрактності понять «чистого зору» та «чистого слуху». Сприйняття повинно ґрунтуватися на попередньому, хоча б мінімальному включенню у сферу розуміння, тому говорити про чистий зір або слух, означає «штучним чином редукувати відповідні феномени» [2, с. 137].

Зважаючи на це, чітко визначається позиція Г.-Г. Гадамера, який наголошував на необхідності поставляти все письмове для його «схоплення внутрішнім вухом». Вказівка на потребу активізації сприйняття і прочитання тексту (особливо, художнього і в першу чергу поетичного) із допомогою «внутрішнього слуху» наближає Г.-Г. Гадамера до межі, з якої починається напружений діалог із Ж. Деррідою. Значення звукового регістру в творенні смислу, характеристика сприйняття і розуміння життєвого світу і самого себе у мовленнєвій формі засадничо протиставляються критиці логоцентризму, домінуванню письма і знаку над словом та смислом. Практикуючи інтерпретацію поетичних текстів, Г.-Г. Гадамер наголошував, що: «знак письма не може бути рівноправним елементом» [3, с. 417], адже поетичне буття існує в «мінливому зв'язку звучання і сенсу» [3, с. 417]. Тому безглуздо читати поезію не вслухаючись у неї. Навіть за умови читання про себе, мовчки – «читання є чимось більшим, ніж простий виклад знаків – воно є відтворенням мови внутрішнім вухом» [3, с. 417].

Виходячи з цього, Г.-Г. Гадамер чітко формулює вимоги, якими повинен послуговуватися читач, щоб зібрати та увібрати всю повноту смислу. «Текст вимагає від читача дуже багато: те, що ми прочитали, потрібно перетворити у щось, що ми повинні внутрішньо почути, а це потрібно скласти у ясний задум, прочитати напис і твір, враховуючи цей задум, і у результаті дійти до того, що знак письма,

який ми маємо перед собою, є не просто допомогою для читача, а образною наявністю «барвистого напису на паркані» [3, с. 418].

Варто вказати на думку Г.-Г. Гадамера, що «в письмі мова звільняється від процесу говоріння» – це віддаляє від автора і його контексту його горизонт, проте дозволяє сприймати-читати текст використовуючи свій внутрішній голос. У цій єдності письма та смислу письмо виступає зовнішнім виразником, всередині якого приховується смисл. Процес озвучення письмових знаків, тексту в особистісному діалозі, який відсторонює від автора й «початкового читача», – дозволяє більш повно зосередитись на смислі самого тексту.

Оскільки, як зазначає Г.-Г. Гадамер, «письмо – це самовідчуження» [2, с. 454] – автор тексту в такий спосіб ставить себе в ситуацію гіпотетичного діалогу з Іншим, незалежно від ступеня усвідомлюваності цього жесту, – графізація дозволяє перенести сферу суб'єктивного буття в площину об'єктивного. Така позиція провокує до зіткнення Я із не-Я (або навіть з іншим Я), перше з яких початково представлено голосом (мислення як розмова душі), інше ж, закріпившись у формі знаку (тексту), є оптично.

Схожа взаємодія відбувається й у полі читаючої свідомості – акт читання потрібно розуміти не тільки як процес сприйняття і дешифрування знакової системи, але й як принциповий чинник у піднесенні свідомості до рівня самосвідомості. Тому необхідно визначити, яким способом читання формує свідомість особистості, виявляється одним із основних чинників набуття текстуального досвіду. Першочерговим, у цьому випадку, безумовно є вироблення історичної свідомості, становлення теоретично відрефлексованого почуття історії.

Важливим моментом у поясненні феномену читання, з точки зору впливу на свідомість читача, поза сумнівом, є його співбуттєвий, діяльнісний (Ereignis) характер. Ця позиція чітко проявляється в словах Г.-Г. Гадамера: «розуміння при читанні тексту означає не повторення чогось вже бувшого, а причетність сучасному смислу» [2, с. 456]. Тож стає очевидною роль та значення акту читання для вироблення умов самоосмислення та змістового розширення горизонту особистості. У зв'язку із цим потрібно наголосити на можливості саме в цей спосіб долучитися та освоїтися в просторі традиції. Виведена поза рамки фактичного часопростору свідомість стає «причетною до загального смислу», включається у звершення традиції.

Принциповий характер діалогу з текстом в акті читання як форми текстуального досвіду формулюється Г.-Г. Гадамером умовою

повноцінного й продуктивного розімкнення особистісного горизонту назустріч щодо традиції. Адже «читач, який заглиблюється в чужу мову і літературу, здатен в будь-який момент повернутися до самого себе; він, отже, знаходиться там і тут одночасно» [2, с. 454].

Включеність особистості в структуру буття-в-світі, проблеми її обумовленості навколишнім середовищем та сферою культури, продуктивно схоплюється в концепції П. Рікера. Запропоноване ним поняття «нарративної ідентичності» дозволяє висвітлити засади творення суб'єктивності на основі поняття «текстуального досвіду». Сучасний французький дослідник Жан-Марк Тета відзначає, що «для П. Рікера, тільки той, хто вміє читати своє життя в світлі творів переданих йому культурним середовищем, здатен розповісти самого себе; посередництво культурних творів абсолютно необхідне для вироблення особистої ідентичності» [9, с. 102]. Отже, саме завдяки посередництву читання світ, означуваний текстом, вбачається сукупністю можливих контекстуальних варіацій та особистого досвіду. При цьому світ набуває тієї умоглядності, якої йому до цього не вистачало.

Розглядаючи умови конституювання життєвого світу М. Мерло-Понті, визначав мову головним культурним об'єктом, який відіграє вирішальну роль у сприйнятті іншого. Повноцінне співбуття уможливується мовою, «в діалозі між мною та іншим встановлюється спільна територія, моє і його мислення сплітаються в спільну тканину» [7, с. 452]. Аналіз способів освоєння, людини в світі М. Мерло-Понті здійснював крізь призму сприйняття як смислотворчого компонента досвіду. Проблема сенсу та його вираження, трактується філософом однозначно – «значення «поглинає» знаки» [7, с. 239]. Для запропонованого нами поняття «текстуального досвіду» і його реалізації в формі читання особлива цінність зосереджена в феноменологічному дослідженні досвіду. Варто, зокрема, вказати на формулювання французьким феноменологом досвіду мовного вираження. «Коли вираження вдається, воно не просто надає читачеві і письменнику якусь пам'ятку, воно примушує значення існувати як річ у самому серці тексту, жити в організмі слів, вживлює його в письменника або читача як новий чуттєвий орган, відкриває для нашого досвіду якусь нову сферу або вимір» [7, с. 239].

У контексті цього зауваження, доцільно навести одну з характеристик нарративної ідентичності П. Рікера. Згідно з нею: «читання як середовище, в якому відбувається переміщення світу оповіді – а отже, й світу літературних персонажів – у світ читача, утворює

основоположні місце та зв'язок читаючого суб'єкта» [8, с. 384]. У цьому випадку, важлива вказівка на взаємозалежність осмислення тілесності та смислу в герменевтичній ситуації розуміння, яка розгортається в особливому вимірі досвіду. Взаємодія між текстом і читачем в акті читання, – одна з головних умов становлення наративної ідентичності. Інтерсуб'єктивний досвід традиції стає частиною досвіду особистості, завдяки чому, вона отримує змогу осмислювати своє місце в світі. Позиція П. Рікера «ґрунтується на своєрідній «герменевтиці себе»: це та модальність, у якій сам розуміє себе, розуміючи тексти, тобто здатен примінити прочитані розповіді щодо свого власного життя і знайти в них ресурси, необхідні щоб його зрозуміти» [9, с. 106].

Таким чином, читання активує наші власні здібності, надає змогу відтворювати світ, представлений у тексті. Як зауважує В. Ізер: «продуктом цієї творчої активності є те, що можна було б назвати дійсним виміром тексту. Цей дійсний вимір не є самим текстом, ні не є уявою читача, він надходить разом із текстом і уявою» [5, с. 266]. У цьому викладі німецького дослідника можна вбачати один із варіантів тлумачення текстуального досвіду, який визначається В. Ізером, – дійсним виміром тексту. Варто вказати на те, що «дійсний» у нашому контексті, варто розуміти і як дієвий, тобто досвідний, та водночас як постійно сучасний, – актуальність якого виникає в результаті активності читача.

Оскільки в термінології Г.-Г. Гадамера як текст може визначатися і твір мистецтва, й будівля і навіть явище природи, стає очевидним універсальність теоретичних положень, – завдання яких полягає створити умови найповнішому взаєморозумінню. Розширення конотацій поняття «тексту» Г.-Г. Гадамером, що стосується пізнього періоду творчості, можна пов'язати з певним впливом французького постструктуралізму, в першу чергу, П. Рікера і Ж. Дерріди. Таке трактування тексту дозволяє разом з тим по-новому тлумачити феномен читання. Адже в цьому випадку, воно надзвичайно зближується зі сприйняттям, а будь-який досвід буття-в-світі можна характеризувати поняттям «текстуального досвіду».

Це положення яскраво ілюструється самим Г.-Г. Гадамером, коли він акцентує увагу на тому, що: «весь наш досвід це читання, вчитування того, на що ми зорієнтовані. В нашому досвіді ми вчитуємось в артикульоване у такий спосіб ціле. Навіть читання, яке знайомить нас із поезією, дозволяє буттю (Dasein) стати обжитим» [4, с. 84].

Отже, розглянувши різні підходи щодо трактування природи мови, письма і читання, можна стверджувати, що справжнє читання відбувається тоді, коли читач вступає в смислове поле тексту, як до розмови зі співрозмовником. Читання як елемент структури текстуального досвіду, можна вважати особливим типом сприйняття, що формує умови для конституювання життєвого світу особистості. Тільки реалізація читання як діалогу з текстом уможливіло його повноцінне розуміння та розкриває простір для варіювання інтерпретацій. Розглянувши підходи, запропоновані представниками сучасної філософії, щодо тлумачення взаємодії між текстом та реципієнтом, став очевидним смислотворчий вплив читання на свідомість читача. Таким чином, можна вважати феномен читання одним із головних компонентів текстуального досвіду.

Література:

1. Богачов А. Досвід і сенс. – К.: Дух і літера, 2011. – 336 с.
2. Гадамер Х.-Г. Истина и метод: Основы филос. герменевтики. – М.: Прогресс, 1988. – 704 с.
3. Гадамер Г.-Г. Поезія та пунктуація / Т. С. Возняк // Тексти та переклади. – Харків : Фоліо, 1998. – С. 416-424.
4. Инишев И. Н. Чтение и дискурс: трансформации герменевтики. – Вильнюс: ЕГУ, 2007. – 168 с.
5. Ізер В. Процес читання: феноменологічне наближення // Антологія світової літературно-критичної думки 20 ст. / За ред. М. Зубрицької. – Львів : Літопис, 1996. – С. 261-276.
6. Кебуладзе В. Феноменологія досвіду. – К.: Дух і літера, 2011. – 280 с.
7. Мерло-Понти М. Феноменологія восприяття. – СПб.: Ювента; Наука, 1999. – 603 с.
8. Рикёр П. Я-сам как другой. – М.: Издательство гуманитарной литературы, 2008. – 416 с.
9. Тета Ж.-М. Нарративная идентичность как теория практической субъективности. К реконструкции концепции Поля Рикёра // Социологическое обозрение. – Т. 11. – 2012. – № 2. – С. 100–121.
10. Хайдеггер М. Введение в метафизику. – СПб.: Высшая религиозно-философская школа, 1998. – 304 с.
11. Хайдеггер М. Что значит читать? / М. Хайдеггер // Исток художественного творения. – М.: Академический проект, 2008. – С. 415.

Рецензент** – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії Національного університету водного господарства та природокористування **О. П. Наконечна